

de lage landen

DE TEMPERATUUR VAN DE LITERATUUR

UITGEVEN ANNO 2024

SAMEN SCHRIJVEN MET EEN CHATBOT

VLZNL IN ZEVEN ACTIEPUNTEN

WIE ZIJN WIJ?

DE LAGE LANDEN

tijdschrift en website
in het Nederlands

THE LOW COUNTRIES

website in het Engels

SEPTENTRION / LES PLATS PAYS

tijdschrift en website
in het Frans

ONS ERFDEEL VZW

overkoepelende organisatie

BOEKENFONDS

EDITO

4 **ZICHZELF HERUITVINDEN IN ZEVEN WERKEN**

HENDRIK TRATSAERT

7 **ACTIEPUNTEN VOOR DE VLAAMS-NEDERLANDSE SAMENWERKING**

DE REDACTIE

UITGELICHT

DE TEMPERATUUR VAN DE LITERATUUR

10 **DE KUNST OM IN ONGENADE TE VALLEN**

MAXIM FEBRUARI

17 **UITGEVEN IN 2024: ZWERM HAGEL OF GERICHT SCHOT?**

DIRK VANDENBERGHE

24 **DE SCHRIJFOPLEIDING ALS SPRINGPLANK**

MAARTEN DESSING

31 **DE BIB IS BACK**

ANNE VAN DEN DOOL

38 **SLACHTHUIS VAN PAPIER**

THOMAS HEERMA VAN VOSS

46 **HET BOEK IS DOOD, EEN WHODUNIT**

MATS VANDROOGENBROECK

TAAL

54 **SAMEN SCHRIJVEN MET MIJN CHATBOT**

MARC VAN OOSTENDORP

60 **NAAR EEN GEDEELD VAKGEBIED: DE INTERNATIONALE NEERLANDISTIEK**

ANNE SLUIJS

RECENSIE

64 PHILIP DRÖGE *De Taxol*

COLUMN

68 **MANNELIJKE RONDHEID**

MARTEN VAN DER MEULEN

GESCHIEDENIS

70 **REIS ROND DE RAND
VAN DE ROMEINSE WERELD**

LUC DEVOLDERE

78 **CURAÇAOS
ANTIKOLONIALISME BEREIKTE
HONDERD JAAR GELEDEN AL
EEN MILJOENENPUBLIK**

MARGO GROENEWOUD

86 **DE JODENVERVOLGING IN
EEN REALITEIT VAN KLEUR**

LODE DELPUTTE

RECENSIES

94 CHRISTINE KOOI

Reformatie in de Lage Landen

97 COR HERMANS

De uitgewiste horizon

100 LODE WILS

*Vlaamse beweging,
sociale beweging?*

104 COLUMN

**OORLOG EN VREDE
ZIJN GEEN TEGENPOLEN**

LOTTE JENSEN

SAMENLEVING

106 **HOE DE BELGEN DE
NEDERLANDSE MEDIA
VEROVEREN**

LIEVEN DESMET

RECENSIE

114 ANDREAS DE BLOCK

Is links gewoon slimmer?

KUNST

116 **KUNSTENAARS EN DESIGNERS
ZIJN NIET VIES VAN
SCHIMMELS EN BACTERIËN**

MAARTEN BUSER

124 **UNIEK VLAAMS MUZIEK-
ARCHIEF KRIJGT NA TWINTIG
JAAR EEN VASTE PLEK**

PETER VAN DYCK

RECENSIES

128 *Johan Maelwael en de gebroeders
Van Lymborch*

131 *Architect Léon Stynen e.a.*

134 COLUMN

**DE DOOD EN HET MYSTERIE
VAN DE DINGEN**

GERDIEN VERSCHOOR

LITERATUUR

**136 CONNIE PALMENS HUWELIJK
MET DE WERELD**

KOEN SCHOUWENBURG

**143 STEFAN HERTMANS
ALS ESSAYIST**

LIESBETH D'HOKER

RECENSIES

150 MARK SCHAEVERS

De levens van Claus

154 ARJEN FORTUIN *Biografie
van Gerrit Kouwenaar*

WIEL KUSTERS *De oorlog
van Gerrit Kouwenaar*

158 JOKE J. HERMSEN

Onder een andere bemel

160 ERWIN MORTIER

Glorie en Heerlijkheid

162 HANNA BERVOETS

Leer me alles wat je weet

164 JAN VANTOORTELBOOM *Mauk*

166 CARO VAN THUYNE *Bloedzang*

168 RICHARD OSINGA *Munt*

170 ROB VAN ESSEN

Ik kom hier nog op terug

172 DIRK LAUWAERT *Zelfportret*

176 *De Rijmbijbel van
Jacob van Maerlant*

179 HANNAH CHRIS LOMANS

een lichaam dragen

182 ROZALIE HIRS *ecologica*

YENTL VAN STOKKUM *Winterbloeiërs*

LANS STROEVE *Sterkteleer*

HAN VAN WIERINGEN

homeland noordholland

DERBY DER LAGE LANDEN

186 UNDERDOG EN OPPERHOND

ROB VAN ESSEN

**192 IN EEN HOEKJE
MET EEN BOEKJE**

HERR SEELE

**188 MEDEWERKERS
AAN DIT NUMMER**

190 COLOFON

191 STEUN & MECENAAT

ZICHZELF HERUITVINDEN IN ZEVEN WERKEN

Ons huis heeft vele kamers. De grootste kamer ligt opgetast met boeken. Niet onder het stof, maar mooi gestapeld in ons immateriële, rekbare geheugen. In zijn ruim zestigjarige bestaan heeft dit huis duizenden boeken besproken en er zelf een pak uitgegeven. Ons tijdschrift is vandaag goed voor zo'n honderd recensies per jaar van Nederlandstalige fictie, non-fictie en poëzie, naast tal van oevrestukken en achtergrondverhalen over de stand van de letteren. Zestig pagina's over boeken per nummer. Voor de redactie en onze lezers heeft literatuur kennelijk een vanzelfsprekend belang. Die vanzelfsprekendheid is mooi én relatief.

In het boekenvak valt het woord crisis meer en meer, de meningen over de oplossingen lopen uiteen. Een goede reden om een rondgang te maken langs de sleutelspelers van het literaire boek en daar de temperatuur te meten. Die expeditie vond haar beslag in het themadossier 'De temperatuur van de literatuur', met als kernvraag: wat is de veranderende rol van schrijver, uitgever, bibliotheek? In een snel evoluerende maatschappij zijn ze allemaal zoekende, maar niet radeloos. Kernwerkwoorden: zichzelf heruitvinden, herijken, herpositioneren.

In het boekenvak is er de paradox dat er ontzettend veel titels verschijnen terwijl gevestigde literaire uitgeverijen zich vaak in zwaar weer bevinden. Daarnaast doen niche-uitgeverijen het juist relatief goed. Minder en beter lijkt zich op te dringen. Herpositioneren. Al is dat nog geen antwoord op de gevolgen van de voortschrijdende ontleding en op het gegeven dat, als men dan toch naar een roman grijpt, dit steeds vaker eentje in het Engels is. Over die laatste fenomenen schreven we eerder.

Schrijvers moeten zich ook al heruitvinden. Als kleine zelfstandige die zijn zelfpromotie organiseert bijvoorbeeld. Dat betekent wel eens zelf de voorraad van je eigen titel redden van de papierversnipperaars, zoals Thomas Heerma van Voss beschrijft. Een gunstige evolutie zijn dan weer de vrij nieuwe opleidingen waar jonge talenten het schrijversvak leren onder professionele begeleiding, stelt Maarten Dessing vast. Het is uiteraard geen garantie op instantsucces, maar biedt wel de mogelijkheid tot experimenteren, degelijke feedback en het versneld leren van de knepen van het vak. Deze ambachtelijke benadering klinkt als een welkome relativering van de klassieke romantische wensdroom een visionaire auteur te kunnen worden, louter op basis van inspiratie.

De bibliotheek had ooit als eerste functie een bewaarhuis van het boek te zijn, maar in digitale tijden is zij zoveel meer. Anne van den Dool bundelde de inzichten van enkele bibliothecarissen uit ons taalgebied. Zij zien steeds meer rollen voor de bibliotheek anno 2024. Ze is een multifunctionele ontmoetingsplek waar klassieke en

Het vanzelfsprekende belang van literatuur is mooi én relatief

digitale geletterdheid hand in hand gaan. Uit Nederland komt er goed bestuurlijk nieuws: onder impuls van de overheid is het bibliotheekwezen bezig aan een remonte. In Vlaanderen schafte men de decretale verplichting van gemeenten om zorg te dragen voor een volwaardige bibliotheekvoorziening af. Dat kan in tijden van populisme of nooddrift zeer kwalijke gevolgen hebben voor een van de laatste publieke plaatsen waar men zich kosteloos kan terugtrekken, in alle rust, met boeken.

Onze vraag aan schrijver Maxim Februari luidde: welke status heeft literatuur nog in onze samenleving? In ons taalgebied is haar aanzien veeleer beperkt, dachten we. In zijn openingsessay breekt de auteur een forse lans voor kunst die verontrust, die genereus is, die niet klaagt, “die belangrijk is omdat ze vormgeeft aan wat onwelgeval- lig is”. Het is lang geleden dat ik nog zo’n bede las. Het is een appel aan kunstenaars en schrijvers om minder volgzaam te zijn, risico’s te nemen en uit de eigen kringen te breken. Alleen zo kunnen literatuur en kunst relevant zijn in de brede samenleving.

Wie je niet van risicoloosheid of volgzaam denken kan betichten, is Connie Palmén. Al meer dan veertig jaar kiest ze onverbiddelijk voor een leven als schrijver, het is “haar huwelijk met de wereld”. In zijn essay onderzoekt Koen Schouwenburg de wisselwerking tussen fictie en werkelijkheid in haar unieke oeuvre. Hopelijk nemen de auteurs voor wie middelmatige autofictie vandaag de enige optie is, nota tijdens het lezen van dit stuk – en van Palmens romans. Zij kunnen meteen ook aantekeningen maken bij het essay ‘Het boek is dood, een whodunit’, waarin Mats Vandrogenbroeck uitzoekt welke verhalen ons vandaag nog aanspreken, nu wij anders lezen en onze verhalen overal zoeken en vinden. Verbeelding doet er nog altijd toe.

Graag wijs ik op onze vernieuwde aandacht voor poëzie. Om beurten zullen Carl De Strycker en Lisa Rooijackers vier nieuwe dichtbundels uit het pak lichten en duiden. Iets tussen trendwatching, dringend signalement en recensie in. Carl zag een rode draad van natuurpoëzie in de eerste selectie van deze nieuwe jaargang. Als toemaat vind je in elk nummer ook een recent gedicht in volle glorie.

Een stuk dat buiten het uitgelichte dossier over de temperatuur van de literatuur valt, maar er eigenlijk bij aanhaakt is ‘Schrijven met mijn chatbot’ van neerlandicus Marc van Oostendorp. Op bijzonder inzichtelijke wijze opende hij me de ogen voor de voordelen van artificiële intelligentie (AI) in een positief ondersteunende, controlerende rol bij de totstandkoming van zijn stuk.

Een van de redactionele krachtlijnen voor *de lage landen* in 2024 is vaker een opiniërende rol op te nemen. Daarom lees je op deze pagina’s voor het eerst columns van Marten van der Meulen (taal), Lotte Jensen (geschiedenis), Gerdien Verschoor (kunst) en Rob van Essen (Derby der Lage Landen).

Opiniëren? Er is zoveel aan de gang in deze wereld dat we niet louter kunnen blijven schuilen boven het gewoel. Het is goed om een genuanceerde helikopterblik te bieden in onze essays, maar het is nog beter om ook af en toe te zeggen waar het op staat. Meer bepaald met een focus op onze kennisdomeinen: taal, literatuur, kunst, geschiedenis en de Vlaams-Nederlandse samenwerking, niet het minst cultuurbeleid. Met dat laatste kom je automatisch uit bij de politiek en de gevolgen van het primaat van de politiek.

Wij zijn een pluralistisch en partijpolitiek ongebonden cultuurhuis, maar in het licht van de recente ontwikkelingen in Nederland vinden wij het onze plicht om te reageren. De kans dat Nederland een nieuwe regering krijgt onder leiding van Geert Wilders, de winnaar van de verkiezingen die het voortouw heeft in de formatie, is voor ons huis een reden tot bezorgdheid.

In het verkiezingsprogramma stelt Wilders' partij PVV namelijk zwart op wit te willen "stoppen met kunst- en cultuursubsidies". Deze stellingname druist lijnrecht in tegen onze overtuiging dat kunst en cultuur een vitale rol hebben in onze samenleving: ze doorbreken geijkte patronen en verbeelden nieuwe manieren van denken en doen. Bovenal zijn ze een rijke bron van zingeving en genot. Een divers en levendig artistiek veld waarin talent zich echt kan ontwikkelen, kan niet bestaan zonder ondersteuning door de overheid.

Welk kabinet er ook komt, we roepen het op volop in te zetten op de versterking van kunst en cultuur. En daarbij de samenwerking met Vlaanderen te zoeken. Vlamingen en Nederlanders delen een taal en een welvarende rivierendelta. Ze zijn bijzonder belangrijke handelspartners voor elkaar en hebben veel te winnen bij nauwe economische samenwerking. Tegelijkertijd kampen hun dichtbevolkte woongebieden met vergelijkbare uitdagingen zoals stremmende mobiliteit en zwaarbelaste natuur.

Niet alleen bij het aanpakken van gedeelde problemen in de Lage Landen, ook bij het uitdragen van de gemeenschappelijke taal en cultuur in het buitenland staan ze samen sterker. Als Vlaanderen en Nederland niet eensgezind de neerlandistiek in de wereld zouden ondersteunen (via IVN en de Taalunie), dan kwijnde het Nederlands weg. De Nederlandstalige literatuur boekt internationale successen, onder andere door zich gezamenlijk op toonaangevende boekenbeurzen te presenteren.

In de samenwerking tussen Vlaanderen en Nederland zijn er vele mooie initiatieven. Maar de uitwisseling is vaak ad hoc en niet structureel ingebed. Kortom: om van taal en cultuur niet het ondergeschoven kind in de volgende regering te maken en de samenwerking tussen Vlaanderen en Nederland net te intensiveren, stelden wij het hiernavolgende memorandum op. Dat bevat zeven concrete actiepunten voor de Vlaams-Nederlandse samenwerking die we bezorgden aan de fractievoorzitters van de politieke partijen die vertegenwoordigd zijn in de Nederlandse Tweede Kamer. Met het uitdrukkelijke verzoek om hier werk van te maken. Ook de politiek moet zichzelf heruitvinden.

Verspreid deze boodschap. Omdat ze nodig is.

HENDRIK TRATSAERT
HOOFDREDACTEUR

ACTIEPUNTEN VOOR DE VLAAMS-NEDERLANDSE SAMENWERKING

Dit memorandum is gepubliceerd naar aanleiding van de Nederlandse verkiezingen.

1. VERSTERK HET NEDERLANDS

Met de uitstraling en de kennis van de Nederlandse taal is het slecht gesteld. Het is hoognodig om het imago van de gemeenschappelijke taal te verbeteren en te investeren in de versterking van het onderwijs Nederlands.

In verhouding tot andere Europese landen geeft Nederland weinig uit aan het ondersteunen van de eigen taal in het buitenland. Het is zowel in het economische als culturele belang van Nederland om ruimhartig te investeren in de internationale neerlandistiek en te zorgen dat het aantal docenten en studenten niet daalt maar stijgt.

2. VERSTEVIG DE TAALUNIE

Rond de Taalunie was het de jongste tijd onrustig. Het is een essentiële organisatie om de eenheid in diversiteit van de Nederlandse taal te bewaken en te zorgen dat de Nederlandstalige landen samen sterk staan in de wereld. Maar om die rol optimaal te kunnen vervullen, is versterking van de organisatie nodig.

3. MAAK DE CULTURELE SAMENWERKING STRUCTUREEL

In het veld van de culturele samenwerking is er een breed palet van organisaties die elk mooi werk leveren en zijn er vele fraaie ad hoc-initiatieven. Wat ontbreekt is een overkoepelende visie op de culturele samenwerking. Het is hoog tijd dat de nieuwe Nederlandse en de Vlaamse regering aan het werk gaan om een dergelijke visie neer te zetten. Daartoe kunnen ze een gemeenschappelijke culturele commissie instellen die deze visie uitwerkt, over de uitvoering ervan waakt en zorgt voor samenhang tussen de activiteiten van de verschillende partners in het veld.

4. ONDERSTEUN DE LITERAIRE SECTOR

De literaire uitgeverij verkeert in zwaar weer. Om de crisis te bezweren, is behoefte aan kennis over wat er precies aan de hand is. De boekensector is vragende partij voor een gemeenschappelijk Vlaams-Nederlands Kennisknooppunt. Voor de promotie van het Nederlandstalige literaire boek is intensivering van de samenwerking tussen de letterenfonds en verhoging van het budget daarvoor nodig.

5. BENUT DE KRACHT VAN CULTUURDIPLOMATIE

Cultuur heeft niet alleen een intrinsieke waarde, maar is ook een economische en toeristische troef en zorgt voor uitstraling van de Lage Landen in het buitenland. Investeer daarom in organisaties zoals Ons Erfdeel die het laaglandse culturele leven in de hele wereld onder de aandacht brengen.

6. STEM BIJ GRENSOVERSCHRIJDENDE PROBLEMEN REGELGEVING OP ELKAAR AF

Vervuiling stopt niet bij de grens. Verschillen in wetgeving leiden regelmatig tot geschillen. Om dergelijke problemen te voorkomen, dienen beide regeringen normenkaders en regelgeving op elkaar af te stemmen.

7. TREK SAMEN OP VANUIT WELBEGREPEN GEDEELD EIGENBELANG

Grensoverschrijdende projecten stranden regelmatig omdat een van de partijen alleen kijkt naar de eigen kosten en baten. Het is zaak om te denken en handelen vanuit gedeelde belangen en vanuit het inzicht dat Vlaanderen en Nederland één culturele, economische en logistieke ruimte vormen. Vanuit dat oogpunt heeft Vlaanderen Nederland zowel in het cultuur- als het buitenlandbeleid aangewezen als “de belangrijkste partner”. We roepen de Nederlandse regering op om andersom Vlaanderen aan te wijzen als prioritaire partner.

DE REDACTIE VAN DE LAGE LANDEN

De uitgebreide versie van dit memorandum kun je lezen op onze website: de-lage-landen.com